

הכישלון: החמצת שלב האי-יעילות

חלמיש עירבבה את יערי המנהיג האפקטיבי של שנות ה-30-20, עם יערי האוטוקרט השמרני של שנות ה-40 וכשלה בהסבר שיגיונותיו

(ביקורת הערכה כושלת של חצי-ביוגרפיית יערי
שלא פורסמה ב"דף הירוק", 28.1.2010)

שרה אוסצקי-לזר שיבחה את ביוגרפיית יערי של אביבה חלמיש כ"מחקר היסטורי קלאסי, ממסמך ומתועד... כתוב במקצועיות רבה" בראיה "מבקרת, חושפנית, אך במידה הראויה" (הדף הירוק 21.1). חלמיש אכן עשתה עבודה חשובה בחקר מסמכי יערי וגישתה ביקורתית כראוי למורכבות הנושא, אבל מקצועיות משמעה גם ללמוד מקודמך ולא להתעלם ממחקריהם כפי שנהגה לצערי חלמיש, גם לבחון עדויות חשובות כאוטוביוגרפיות של בכירי התנועה, גם לראיין מי מהם שיכול להעיד על מה שלא נכתב במסמכים, וגם להשתמש בידע של מדעים אחרים, הכל דברים שלא נעשו. סטודנט שנה א' בסוציולוגיה לומד ש"חוק הברזל של האוליגרכיה" של מיכלס מ-1911 מנבא שמנהיג מצליח המשכי ישרוד בכיסאו עוד עשרות שנים בשלב האי-יעילות שבו הוא שוב לא פותר בעיות המחייבות חידושים בשל חשש שייכשל ויפסיד את משרתו, וכוחו מוגבר על-ידי מתן פריבילגיות לעצמו ולסגל הארגון להגברת נאמנותו, תוך הסטת יעדי הארגון לכיוון מופרך אך מועיל לו, במקרה יערי השמאלה להערצת ברית-המועצות (ברה"מ) שהצדיקה את עיקור הדמוקרטיה, מרכז הקבה"א וצנזור פרסומיו (כגון מחיקת פרקי הביקורת על שליחי סטלין ליערות מספרי הפרטיזנים אבא קובנר ורוז'קה קורצ'אק; ראו להלן).

כל זה איננו בביוגרפיה משום שחלמיש לא שעתה למחקרי יוסי ביילין מ-1984, איל כפכפי מ-1988, עפרה קינן מ-1989, דינה פורת מ-2000 וספרי שלי (Transforming Kibbutz Research 2008). היא טענה שיערי התחיל בהשמאלה בשנות ה-20, אבל ב-1933 הוא דיכא שמאלנים בקיבוצי בנימינה ונס-ציונה, ב-1937 כמזכ"ל הקבה"א הוא דרש חקירה בינלאומית למשפטי מוסקבה, וב-1941 דיכא את שמאלני שני קיבוצים (ראו בביוגרפיה, עמ' 265). אוסצקי-לזר לא שמה לב לכך בשמחתה על שחלמיש ביקרה את הקולקטיביות הרעיונית שבעטיה כך נטען,

אבדו לקבה"א רבים ממיטב אנשיו. אולם, הגורם האמיתי היה עיקור הדמוקרטיה והמירכוז של יערי שהפך לאוטוקרט שמרני, דיכא חדשנים וביקורתיים וקידם רק את נאמניו לחיזוק כוחו, כמו שמיכלס כתב לפני מאה שנה, וזה בשילוב השמאלה שהסוותה את שמרנותו היה אסון לקבה"א, גרם משברים קשים, פילוגים, בריחת מוחות ועזיבת המוני צעירים.

אוסצקי-לזר צודקת שמנהיג מוסבר "הן בתכונות אישיות, והן בנסיבות חברתיות והיסטוריות", אבל בספר אין התחשבות בשינוי הנסיבות. למשל חלמיש טענה שיערי לא היה מנהיג של המונים, כוחו הגדול היה "בשיחות של אחד על אחד" ובהתאמת אופי מנהיגותו ל"מסגרת האינטימית המצומצמת של התנועה". אבל האינטימיות נעלמה כבר בשנות ה-30 כשהתנועה בחו"ל צמחה לעשרות אלפים והקבה"א צמח לעשרות קיבוצים ואלפי חברים. ב-1936 ספגה מנהיגות יערי מכה קשה מהטרור הערבי שהפך את הקו המדיני שלו של הסכם עם הערבים לבלתי-ריאלי, וחזק הקו הלוחמני יותר של חזן. פה שוב כשלה חלמיש ועימה אוסצקי-לזר, זוגיות יערי-חזן לא היתה סימביוזה, כבר זאב צחור קבע שדימוי הזוג המתואם הסווה "ברית... עם נוכחות קבע של מחלוקת". שלא כיערי, חזן תמך בהמצאת שיטת חומה ומגדל כתשובה לטרור הערבי, כפי שסיפר לי ממציא השיטה שלמה גור מתל-עמל. תשובת יערי להתחזקות חזן הייתה השמאלה ב-1939 לתמיכה בהסכם המביש של סטלין עם היטלר שחילק ביניהם את פולין. חזן התנגד לכך, אך אחרי ויכוח רב-חודשים הובס ברוב קטן בוועד-פועל של הקבה"א. ב-1942 השניים נחלקו שוב הן לגבי הקמת מפלגה של הקבה"א והן לגבי הערצת ברה"מ. יערי הביס את חזן בשני הויכוחים ורק אז חזן נכנע והצטרף לקו ההערצה, אבל כל זה איננו בספר.

בספר גם לא נזכר ממצאו של אלי צור, ששניהם לא שכנעו את רוב חברי הקבה"א בבלוף הסובייטי אפילו ב-1948 כשהקימו את מפ"ם על מצע שמאלני (ספרו מ-1998, עמ' 237). זוהי הוכחה ברורה לנתק בין מנהיג אוטוקרטי שמרני לבין חברי הקבה"א, סימן שהפגם לא היה בתפיסת השיתוף הרעיוני, אלא בשימוש בה להשגת שליטה אוטוקרטית שמרנית במקום דמוקרטיה חדשנית. שליטה זו לא התאימה לחברה רדיקלית דמוקרטית כפי שהיו אז הקיבוצים, לכן יערי נחלש ועורער מעמדו. לעומת זה הערצת ברה"מ הסוותה את שמרנותו בדימוי רדיקלי (אגב, הוא לא היה מקורי, טבנקין נהג כך בקיבוץ המאוחד לפניו), אבל אוסצקי-לזר וחלמיש לא הבינו זאת שכן לטעמן העיקר היה נחישות יערי להיות מנהיג שלא השתנתה בין שנות ה-30-20 ובין שנות ה-40. אולם, בשנות ה-30-20 הוא הנהיג בהצלחה ליעדים שהמונים רצו בהם ולכן השוה"צ והקבה"א צמחו

מצויה במחקר חברתי שחשף תהליכי שינוי שגורמים שינויים היסטוריים וכך החמיצה מהפך קריטי זה. ראובן שפירא, גן שמואל

בקצב פנומנלי, בעוד שבשנות ה-40 הוא זנח יעדים כאלה ושמרנותו הגוברת הפכה לנטל. גרוע מכך, הוא חשש לקבל החלטות; למשל ב-1942 "סחב" כחצי שנה את החלטת הצטרפות הקבה"א ליוזמת הקמת הפלמ"ח של הקיבוץ המאוחד. חמור אף יותר, כשחש באי-יעילותו ורצה להתפטר מהמזכ"לות, המזכירות לא נתנה לו. חלמיש לא הסבירה למה, אבל ידע שלא שעתה אליו מאפשר הסבר: המזכירות הורכבה בשיטת הפאריטי, על כל חבר שמינה יערי מונה אחר על-ידי חזן; לכן כשיערי ביקש להתפטר בלי שהציע את חזן כמחליף בשל חילוקי דעותיהם (אף שבעבר, למשל ב-1932, חזן כן החליפו במזכ"לות) וגם לא הציע אף אחד אחר, נוצרה אי-בהירות רבה וזו נראה שהפחידה רבים מחברי המזכירות שמונו עקב נאמנות לחזן או ליערי. תחרות פתוחה על מנהיגות עלולה הייתה לגרור ניפוי תומכי המפסיד(ים) מהמזכירות, ולכן נראה שהרוב העדיפו את המשך המצב הקיים.

כשאוסצקי-לזר דנה עם חלמיש ביחסו של יערי לפרטיזנים ולניצולי השואה, מודגש היחס האטום שלו אליהם, אבל ההסבר לקוי לגבי הפרטיזנים אבא קובנר ורוז'קה קורצ'אק, משום שלא כניצולי השואה את שניהם יערי לא יכול היה לשכנע להעריך את ברה"מ, הם ידעו מה זה משטר סובייטי ברוטאלי, אנטישמי ושוביניסטי של קומיסרים שנשלחו ליערות כדי לשלוט בהם. אם להם היה ניתן לספר את האמת לחברי הקבה"א זה היה מכת-מוות לשמאלנות, לכן יערי וחזן סתמו להם את הפה על-ידי התניית פרסום ספריהם במחיקת הפרקים שכתבו על כך, דבר שחשפה דינה פורת וכאמור לא נזכר בביוגרפיה.

אוסצקי-לזר כמו חלמיש לא הבינה איך יערי שלט בשנות ה-40, בשלב בו שמרנותו שוב לא הלהיבה את עסקני הקבה"א להתמודד עם אתגרים חדשים, ובמקום להנהיג יכול היה רק לנהלם. את זה עשה על-ידי שליטה בפריבילגיות שהוסיף בהדרגה לעצמו ולהם כבכל ארגון ביורוקרטי. הביוגרפיה לא חושפת שהטיף לחברים צניעות שוויונית בלא שנתן דוגמה אישית לכך, וגם לא דאג ששאר העסקנים יעשו זאת. למשל, כבר בשנות ה-40 היו לו ולבכירי הקבה"א רכבים "צמודים" שאפילו בשבתות לא נמסרו לחברי קיבוציהם, סימן מובהק ששוב לא עניין אותו קידום השוויונות בתנועה.

לסיום ראוי שוב להזכיר לקוראים כי ביקורת על הביוגרפיה מבוססת על ממצאי שורת חוקרים נכבדת שרק חלקם אוזכרו, על ספרי ועל מאמרי שבאתרי (<http://www.transformingkibbutz.com>), בו יש עוד הוכחות שיערי המנהיג האפקטיבי של שנות ה-30-20 הפך בשנות ה-40 למנכ"ל שמרני אוטוקרטי של ארגונים ביורוקרטיים, מהפך שהוסווה כרדיקליזם שמאלני (לשם כך דבק בהערצת ברה"מ גם אחרי 1956). מצער שאין היסטוריונית כחלמיש